

Dokumentinio paveldo teorijos ir istorijos klausimai

LIETUVOS KNYGOS PAMINKLŲ STANDARTO RENGIMO GALIMYBĖS IR PERSPEKTYVA

NIJOLĖ BLIŪDŽIUVIENĖ

Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: nijole.bliudziuviene@kf.vu.lt

Saugant Lietuvos dokumentinį paveldą svarbią vietą užima su knyga susijusios vertybės. Todėl svarbu nustatyti Lietuvos vertingiausias spaudos paveldo objektus, juos tirti ir išsaugoti, numatyti jų atpažinimo, apskaitos, registravimo, įtraukimo į kilnojamųjų kultūros paveldo vertybių apsaugą reglamentuojančius teisės aktus procedūrą. Straipsnio tikslas – išanalizuoti esamą teisinę ir empirinę knygos paminklų identifikavimo situaciją bei ją remiantis pateikti Lietuvos knygos paminklų standarto gaires.

Reikšminiai žodžiai: knygos paminklas, kultūros vertybė, spaudos paveldas, Lietuvos knygos paminklų standartas.

ĮVADAS

Įvairių senų ir retų knygų rinkinių turi Lietuvos valstybinės reikšmės ar mokslinės bibliotekos. Tokie specializuoti padaliniai skirtingai vadinami ir remiasi nuostatais, kuriuos tvirtina bibliotekų vadovai. Retų knygų (spaudinių) skyriaus rinkiniai komplektuojami remiantis apibrėžtais kriterijais, tokiems dokumentams taikomi ypatingi apsaugos ir naudojimo reikalavimai. Tačiau Lietuvoje nėra valstybinės senųjų, retų ar kitų vertingų spaudos paveldo objektų apskaitos ir apsaugos strategijos. Kiekviena institucija rūpinasi savo žinioje turimomis knygų vertybėmis, jas tiria, registruoja

kataloguose, tačiau Lietuvoje nėra bendros spaudos paveldo vertybių identifikavimo, apsaugos ir registravimo tvarkos.

Lietuvos teisės aktuose, reglamentuojančiuose bibliotekų, muziejų ar archyvų veiklą, kultūros paveldo apsaugą, sąvoka „knygos paminklas“ neišskirta. Tarptautinės standartizacijos organizacijos (ISO), Europos ar Lietuvos standartuose, tarp jų ir informacijos ir dokumentavimo terminų standarte [5], arba Valstybinės lietuvių kalbos komisijos aprobeuotame elektroniniame Europos žodyne [4] tokios sąvokos taip pat nerasime. Neterminizuotą knygos paminklo sąvoką vartoja knygos tyrėjai analizuodami užsieninę praktinę ir teisinę darbo su ypač

vertingomis senomis ir retomis knygomis, unikumais patirtį.

Diskusiniai sąvokos „reta knyga“ klausimai, jos santykis su sąvokomis „vertinga knyga“, „knygos paminklas“ ar „senoji knyga“ remiantis Lietuvos ir užsienio knygotyrininkų darbais išsamiai išnagrinėti Almos Braziūnienės mokslinėje publikacijoje [2]. Estijos spaudos paveldo strategija, metodologija, praktiniai aspektai aptarti Tiiu Reimo publikacijoje [15], kurioje šalia kultūros paveldo skaitmeninimo valstybinės strategijos klausimų išnagrinėtas 1535–1850 metų Estijos publikacijų raudonosios knygos projektas. Šiuo projektu buvo siekiama sukurti spaudos vertybių skaitmeninimo teorinį pamatą, pagrįsti estiškos knygos paveldo atrankos ir išsaugojimo kriterijus, kurie taptų prioritetu vykdant skaitmeninimo projektus [1].

Rusijos knygos paminklų tyrimo, identifikavimo ir registravimo darbais paremtas 2005 m. įsigaliojęs valstybinis standartas, kuriame nustatyti pagrindiniai knygos paminklų reikalavimai [18]. Kitas svarbus žingsnis yra knygos paminklo sąvokos įteisinimas 2009 m. birželį priimtose Rusijos federalinio bibliotekų įstatymo pataisose. Bibliotekų įstatymo pakeitimuose pirmą kartą į teisės aktus įtrauktos trys sąvokos: „bibliotekos fondas“, „nacionalinis bibliotekų fondas“ ir „knygos paminklai“, kurios leidžia diferencijuoti bibliotekų fondų skirtingo reikšmingumo dokumentus. Tokie pakeitimai pateikti straipsnyje, kuriame aptariamos ypatingos Rusijos Federacijos tautų kultūros pasiekimų išsaugojimo ir naudojimo sąlygos bibliotekose [19]. Rusi-

joje vykdoma programa „Rusijos Federacijos knygos paminklai“. Viena iš jos paprogramių yra elektroninis Rusijos knygos paminklų sąvadas, kurį sudaro trys registrai: „Rusijos knygos paminklų fondai“, „Kolekcijos kaip knygos paminklai“ ir „Pavieniai knygos paminklai“ [22]. Palyginimui Lietuvos Respublikos bibliotekų įstatyme teikiama viena sąvoka „dokumentų fondas“, kurios turinį sudaro *dokumentų, skirtų bibliotekos vartotojų informaciniam, mokslui, kultūriniam, edukaciniam, profesiniam, laisvalaikio ar kitiems poreikiams tenkinti, visuma* [7, ekr. 2]. Nacionalinio publikuotų dokumentų archyvinio fondo nuostatuose kitokios jo sampratos taip pat neteikiama, vartojamos sąvokos, apibrėžtos Lietuvos Respublikos bibliotekų įstatyme [3, ekr. 2].

Straipsnio tikslas – remiantis senos ir retos knygos tyrėjų įžvalgomis ir mokslinėse publikacijose teikiamais svarstymais, taip pat užsienio patirtimi rengiant knygos paminklų sąvadą ir standartą, apsvarstyti ir pagrįsti galimybę sukurti originalų nacionalinį knygos paminklų standartą, kuris galėtų būti pamatas sudarant knygos paminklų sąvadą ir tapti svarbia kultūros vertybių registro dalimi, siekiant atpažinti, suregistruoti vertingiausius šalies spaudos paveldo objektus ir užtikrinti jų apsaugą.

Standartas paprastai priskiriamas norminių dokumentų grupei. Jis suprantamas kaip pripažintos standartizacijos institucijos priimtas dokumentas, kuriuo nustatomi bendri reikalavimai arba daugkartiniam naudojimui tinkančios taisyklės [9]. Kita vertus, būtina pabrėžti, kad standartas rengiamas remiantis sutarimu, tai yra turi atsirasti jo poreikis ir

pasiektas bendras atstovaujančių subjektų, šiuo atveju standarto rengėjų ir naudotojų, sutarimas.

KNYGOS PAMINKLO SAMPRATA

Kuriant standarto projektą visų pirma būtina apibrėžti knygos paminklo sąvoką, nes jos nėra oficialiuose terminijos šaltiniuose ir su kultūros paveldu susijusiuose teisės aktuose. Viename svarbiausių galiojančių teisės aktų, skirtų kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos, apskaitos ir saugojimo reikalams, – Lietuvos Respublikos kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatyme – teikiamos *antikvarinio daikto*¹, *kilnojamosios kultūros vertybės*², *kultūros objekto*³ sąvokos [8].

Minėtos įstatymo sąvokos yra glaudžiai susijusios. Atskiru punktu kaip *kultūros objektai* yra įvardyti *inkunabulai ir rankraščiai, žemėlapiai ir natos, knygos ir kiti leidiniai*. Taigi, tokie kultūros objektai, turintys *kultūrinę vertę*⁴, t. y. vertingi etniniu, estetiniu, istoriniu, meniniu, memorialiniu

ar kitu požymiu, laikomi mokslo, kultūros arba istorine vertybe, galėtų būti įrašyti į kultūros vertybių registrą ir paskelbti knygos paminklais.

Teikiant knygos paminklo apibrėžtį galima remtis Lietuvoje priimtinu retos, vertingos, senos, antikvarinės knygos sąvokų turiniu, tačiau būtina pabrėžti joms teisės aktais suteiktą statusą ir jo gavimo sąlygas. Todėl būtinos Lietuvos Respublikos kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo pataisos siekiant apibrėžti knygos paminklo sąvoką ir numatyti konkrečias procedūras, kuriomis remiantis atminties institucijos ar pavieniai asmenys galėtų siekti, kad jų turimos spaudos vertybės būtų pripažintos kultūros paminklais ir įvardytos kaip knygos paminklai.

Kultūros paminklo sampratą randame dar 1940 m. Lietuvoje priimtame Kultūros paminklų apsaugos įstatyme, jame tokiais „laikomi kilnojamieji ir nekilnojamieji daiktai, kurie dėl savo mokslinės, istorinės, meninės ar kitos reikšmės pripažįstami saugotinais“ [16]. Tai dar kartą patvirtina teiginį, kad knygos paminklu gali būti tik tas objektas, kuriam suteiktas valstybinės apsaugos ir registracijos statusas.

Taigi remiantis retos, vertingos, senos, antikvarinės knygos sąvokų samprata, atsižvelgiant į tai, kad knygos paminklas yra tam tikros epochos knygų, visuomeninės kultūros atspindys, bei suvokiant, kad tokioms vertybėms būtina oficiali teisinė bazė, galima teikti bendriausią knygos paminklo sampratą: tai išskirtinę visuomeninę, mokslinę, kultūrinę, istorinę, meninę, materialinę ar kitokią išliekamąją vertę turintis Lietuvos

¹ *Antikvarinis daiktas* – visi prieš 50 metų ir anksčiau sukurti kilnojamieji žmogaus veiklos medžiaginiai kūriniai ir kiti kilnojamieji daiktai ar jų dalys, nesvarbu, kokia jų kultūrinė vertė (Lietuvos Respublikos kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas. *Žin.*, 2008, Nr. X-1682).

² *Kilnojamoji kultūros vertybė* – pagal paskirtį ir prigimtį kilnojamieji žmogaus veiklos medžiaginiai kūriniai ir kiti kilnojamieji daiktai, turintys kultūrinę vertę ir įtraukti į valstybinę kilnojamųjų kultūros vertybių apskaitą (Ten pat).

³ *Kultūros objektas* – antikvarinis daiktas, kilnojamoji kultūros vertybė ar kitas kilnojamas daiktas, turintis kultūrinę vertę (Ten pat).

⁴ *Kultūrinė vertė* – kilnojamojo daikto ar jo dalies savybė, vertinga etniniu, archeologiniu, istoriniu, meniniu, moksliniu, techniniu, religiniu, estetiniu, memorialiniu ar kitu požiūriu (Ten pat).

spaudos ir rankraštinio paveldo objektas, kuriam taikoma teisės aktuose numatyta identifikavimo, apskaitos, laikymo, apsaugos ir naudojimo tvarka.

KNYGOS PAMINKLŲ RŪŠYS

Rengiant originalaus nacionalinio standarto projektą būtina išskirti knygos paminklų rūšis ir jų pripažinimo mastą. Pagrindinėmis knygos paminklų rūšimis laikytini atskiri knygos paminklų egzemplioriai arba jų kolekcijos. Atskiru knygos paminklu galėtų būti laikomas toks rankraštinės knygos ar leidinio vienetas, kuris atitinka kultūros paminklo atrankos kriterijus. Knygos paminklų kolekcija įvardijama atskirų egzempliorių sancaupa tik kaip visuma, turinti istorinę, kultūrinę, mokslinę ar meninę vertę. Dažniausiai kolekcijos yra sukauptos bibliotekose ar kitose įstaigose, tokiai kompleksinei knygos paminklų rūšiai priklausytų ir asmeninės bibliotekos rinkiniai, perduoti saugoti valstybės įstaigoms.

Istoriniu ir kultūriniu aspektu knygos paminklams gali būti suteikiamas pasaulio, valstybės, regiono ar savivaldos pripažinimo lygmuo. Daugialygis pripažinimo mastas padėtų apimti daugiau leidinių, galimų įtraukti į Lietuvos knygos paminklų sąvadą, kuris būtų neatsiejama valstybinės kilnojamojų kultūros vertybių apskaitos dalis.

Rankraštinio ar spaudos paveldo objekto kaip galimo pasaulinio knygos paminklo ekspertizę galėtų atlikti viena iš svarbiausių su kultūros veikla susijusių tarptautinių organizacijų – UNESCO, kuri ir suteiktų jam pripažinimo pasaulio mastu statusą.

Lietuvos Respublikos valstybinė kultūros paveldo komisija laikoma Lietuvos Respublikos Seimo, Respublikos Prezidento ir Vyriausybės ekspertu kultūros vertybių apsaugos valstybės politikos klausimais [17]. Ši komisija formuoja ir įgyvendina kultūros vertybių apsaugos valstybės politiką, todėl būtų kompetentinga suteikti vertybėms knygos paminklo statusą šalies mastu.

Todėl manytina, kad parengus ir priėmus nacionalinę Lietuvos knygos paminklų standartą ir atlikus pataisais atitinkamuose teisės aktuose galėtų būti praplėsta šios komisijos veiklos programa. Lietuvos kultūros paveldo departamentas, kuriame veikia Kilnojamojų kultūros vertybių vertinimo komisija, taip pat galėtų spręsti apie knygos paminklų vertę šalies, atskiro regiono ar vietovės mastu, jeigu į jos veiklą oficialiai būtų įtraukti spaudos ir rankraštinio paveldo mokslininkai ir tyrėjai.

KNYGOS PAMINKLŲ ATRANKOS KRITERIJAI

Kuriant Lietuvos knygų paminklų standartą būtina apibrėžti kriterijus ir požymius, pagal kuriuos leidinys galėtų būti priskirtas knygos paminklo kategorijai. Nustatant galimus knygos paminklus pirmiausia reikėtų ištirti valstybinės reikšmės bibliotekų fondus, taip pat viešosiose bibliotekose, mokslo institucijose esančius leidinius. Knygos paminklams atpažinti gali būti taikoma keletas kriterijų [2]. Reikiamą kriterijų ar jų derinį galima pasirinkti iš esamo kultūrinės vertės klasifikatoriaus [6] arba jį papildyti. Mokslininkai diskutuoja dėl įvairių leidinio vertės nustatymo kriterijų, tačiau trys svar-

biausieji knygos paminklų atpažinimo kriterijai – chronologinis, socialinis vertybinis ir kiekybinis – nekelia abejonių. Remiantis minėtais kriterijais, įtvirtintais Rusijos knygos paminklų standarte [18, 3], šioje šalyje įteisintas knygos paminklo statusas.

Vertinant chronologiškai knygos paminklų laikomas leidinys atsižvelgiant į konkretios vietovės istorines, kultūrinės aplinkybes, taip pat knygų leidybos raidą tam tikroje vietovėje. Tokiu atveju knygos paminklų galėtų būti laikoma spaudos faktą įrodanti, tačiau nebūtinai didelę mokslinę ar meninę vertę turinti knyga. Svarbu, kad atpažįstant galimą knygos paminklą būtų įvertintas istorinis kultūrinis kontekstas, atsižvelgta į knygotyvrinius, bibliofilinius ir bibliografinius leidinio aspektus, o ne taikomas vien tik kiekybinis kriterijus, apibūdinamas išlikusių egzempliorių skaičiumi.

Socialinis vertybinis atrankos kriterijus reikalauja vertinti kontekstinę istorinę ir kultūrinę informaciją, susijusią su tam tikrais valstybės ar visuomeninio gyvenimo raidos etapais ar lūžiais, tai leistų spręsti apie knygos paminklo statuso suteikimą retai knygai. Unikalumas kaip ypatybė, išskirianti tokią knygą kaip vienintelį išlikusį egzempliorių, visada turi istorinę, kultūrinę ir mokslinę vertę, todėl laikytina neabejotinai knygos paminklo vertės įrodymu.

Leidinys, susijęs su žymių kultūros, mokslo ar visuomenės veikėjų gyvenimu ir veikla arba skirtas valstybės ir (arba) tautos svarbiems įvykiams atminti, įgauna memorialumo požymių, todėl jam taip pat gali būti taikomas socialinis kriterijus. Kolekcinės

savybės (kolekciškumas) leidžia priskirti knygą tam tikrai kolekcijai, turinčiai svarbaus istorinio ir kultūrinio objekto savybių, todėl toks požymis taip pat priklausytų knygos paminklų atrankos socialinių kriterijų grupei.

Kiekybinis knygos paminklų atrankos kriterijus gali būti taikomas knygoms, kurios buvo išleistos mažu tiražu arba jų išliko mažai egzempliorių, taip pat ribotos prieigos spaudos ir rankraštinio paveldo objektams. Šiai grupei objektų taip pat priklausytų autografuotos, prabangiai įrištos, garsių menininkų ekslibrisais papuoštos, kitokius sudarymo ir kilmės ženklus turinčios knygos.

Dirbdamos su reta ar senąja knyga bibliotekos kuria specializuotus rinkinius ir padalinius, todėl susiformavusi tam tikra formaliais kriterijais grįsta atrankos praktika. Taigi kuriant Lietuvos knygos paminklų standartą būtina atsižvelgti ir įvertinti visus įmanomus atpažinimo ir atrankos kriterijus ar požymius, kurie leistų nustatyti spaudos paveldo vertę bet kuriuo lygmeniu, nes panašaus turinio įstatymas tai leistų padaryti tik valstybės mastu.

KNYGOS PAMINKLŲ APRAŠYMAS IR APSKAITA

Knygos paminklams aprašyti galėtų būti taikomas tarptautinis standartinis bibliografinis aprašas (ISBD), kuris sudaro bibliotekų, o dabar ir kuriamų bendrų elektroninių paveldo sistemų kataloginio įvedinio pamatą. Įprastą aprašo struktūrą papildytų pastabos srityje teikiami duomenys apie knygos paminklo rūšį ir pripažinimo mastą, leidinio istorinį kontekstą, knygos paminklo kilmę, įrišo ar

poligrafines ypatybes, dovanojimo žymas, marginalijas ir pan. Kitų institucijų turimi knygos paminklai galėtų būti aprašomi pagal jose naudojamas aprašymo taisykles, tačiau svarstant galimybę kurti Lietuvos knygos paminklų ir jų turėtojų elektroninį sąvadą būtina sutarti dėl privalomų aprašymo elementų.

Valstybės žinioje esamų knygos paminklų apskaita turėtų būti pradedama nustatant knygos kaip kultūros vertybės statusą, ją aprašant, registruojant ir jai suteikiant valstybės saugomo paminklo kategoriją. Knygos paminklų ekspertizę galėtų atlikti kvalifikuoti įstaigų, kuriose yra tokių vertybių, specialistai, pasitelkę Valstybinės kultūros paveldo komisijos ir Kultūros paveldo departamento atstovus.

Lietuvos Respublikos kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatyme numatyta, kad Kultūros paveldo departamentas pagal jam pavestas funkcijas įgyvendina valstybinę kilnojamųjų kultūros vertybių, įrašytų į Kultūros vertybių registrą, apsaugos politiką ir *vykdo Kultūros vertybių registro tvarkymo įstaigos funkcijas* [8, ekr. 7]. Todėl bendras Lietuvos knygos paminklų registras kaip Kultūros vertybių registro sudedamoji dalis galėtų būti tvarkomas Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos.

Lietuvos knygos paminklų standarte turėtų būti numatyta ne tik knygos paminklų registravimo tvarka, bet ir skirtingos žinybinės priklausomybės (su galimybe įtraukti ir privačius asmenis) knyginių kultūros vertybių turėtojų sąvado sudarymo procedūra. Tokiu būdu būtų užtikrinta tarpinstitucinė knygos paminklų turėtojų sąveika, kuri

leistų telkti jėgas saugoti ir racionaliai naudoti skirtingų rūšių, pripažinimo lygmens ir chronologinių ribų knygos paminklus.

KNYGOS PAMINKLŲ APSAUGA

Knygos paminklų fondą sudarančioms vertybėms turi būti numatytos ypatingos laikymo ir apsaugos sąlygos, kurias privalėtų užtikrinti šių vertybių turėtojai. Iš esmės bibliotekų retų knygų (spaudinių) ir rankraščių skyriai, taip pat archyvai ir muziejai, turintys tokių vertybių, yra parengę komplektavimo ir apsaugos nuostatus, kuriuos galima panaudoti rengiant tikslias visiems knygos paminklus turinčioms įstaigoms priimtinas taisykles. Tačiau standarte būtina aptarti knygos paminklų draudimo dėl galimų nuostolių atlyginimo eksponuojant ar pervežant vertybes ir komercinės veiklos, susijusios su knygų paminklų naudojimu, sąlygas ir ypatumus.

Kadangi dalis knygos vertybių yra laikoma privačių asmenų kolekcijose, atskirame standarto skyriuje galėtų būti aptartos savininkų galimybės atlikti knygos kaip kultūros vertybės ekspertizę dėl jos pripažinimo knygos paminklu, tokių objektų apskaitos ir įtraukimo į Lietuvos knygos paminklų sąvadą ypatumai, įpareigojimai dėl vertybės apsaugos ir galimybės ja naudotis mokslo tiriamaisiais tikslais.

Lietuvos knygos paminklų standarto neatsiejama dalimi ir pirmuoju knygos vertybės išsaugojimo etapu turėtų tapti registracijos tvarka. Antrasis etapas būtų originalo apsaugos užtikrinimas ir kopijos, skirtos prieigai ir išsaugojimui, gamyba. Taip

pat būtina numatyti, kad kultūros paminklo konservavimo ir restauravimo darbus atliktų tik aukščiausios kvalifikacijos atestuoti restauratoriai.

LIETUVOS KNYGOS PAMINKLŲ STANDARTO RENGĖJAI

Rengiant nacionalinį Lietuvos knygos paminklų standartą būtina atsižvelgti į bibliotekų, muziejų, archyvų veiklą reglamentuojančius teisės aktus, taip pat Kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymą, glaudžiai bendradarbiauti su knygos tyrėjais ir mokslininkais, kvalifikuotais restauratoriais, atsakingais valstybės įstaigų specialistais.

Bendros suinteresuotų šalių pastangos galėtų tapti Lietuvos standarto projekto rengimo iniciatyva, prie kurios įgyvendinimo prisidėtų dešimt metų standartizacijos patirties turintis Lietuvos standartizacijos departamento 47-asis technikos komitetas „Informacija ir dokumentavimas“ bei 2010 m. įkurtas 81-asis technikos komitetas „Kultūros vertybių išsaugojimas“.

Šiuose technikos komitetuose dalyvauja įvairių mokslo, valstybės institucijų, viešojo ir privataus sektoriaus įgaliotieji atstovai, tarp kurių yra svarbiausiųjų šalies bibliotekų, turinčių retų ir senų knygų rinkinių, specialistai, taip pat Kultūros paveldo departamento, Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos, valstybės archyvų, muziejų ir kitų įstaigų atstovai. Todėl minėti technikos komitetai galėtų tapti veikimo pamatu, kuriuo remiantis Lietuvos knygos paminklų bendrieji reikalavimai ir taisyklės įgytų nacionalinio standarto statusą. Toks

savanoriškai taikomas norminis dokumentas galėtų tapti privalomas, jeigu teisės aktuose į jį būtų pateikta išskirtinė nuoroda.

Kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatyme *kultūros paminklas* suprantamas kaip *kilnojamoji kultūros vertybė, įrašyta į Kultūros vertybių registrą, turinti ypatingą kultūrinę vertę, šio įstatymo nustatyta tvarka paskelbta kultūros paminklu* [8, ekr. 2]. Parengtas ir patvirtintas standartas taptų svariu indėliu plečiant ir tikslinant kultūros paminklo sampratą, tuomet knygos paminklams atsirastų erdvės Kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatyme ir Kultūros vertybių registre⁵.

Atsižvelgiant į standarto kaip norminio dokumento sandaros reikalavimus ir aptartus knygos paminklų sampratos, identifikavimo, atrankos, aprašymo, apskaitos ir apsaugos aspektus, siūlytinos standarto turinio struktūros gairės, kurios galėtų būti naudojamos rengiant originaliojo Lietuvos standarto⁶ projektą.

⁵ 9 straipsnis. Kultūros paminklai.

1. Kilnojamašias kultūros vertybes, įrašytas į Kultūros vertybių registrą ir turinčias ypatingą kultūrinę vertę, kultūros ministro siūlymu, pateiktu remiantis Kilnojamųjų kultūros vertybių vertinimo komisijos išvadomis, pritarus Valstybinei kultūros paveldo komisijai, Vyriausybė nutarimu skelbia kultūros paminklais (Lietuvos Respublikos kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas. *Žin.*, 2008, Nr. X-1682).

⁶ Originalusis Lietuvos standartas – Nacionalinės standartizacijos institucijos parengtas ir priimtas Lietuvos standartas, kai standartizacijos objektui nėra reikiamo tarptautinio ar Europos standarto, kurį būtų galima perimti pritaikant Lietuvos reikmėms <...>. (Lietuvos Respublikos standartizacijos įstatymo pakeitimo įstatymas. *Žin.*, 2007, Nr. 39-1435).

1. Bendrosios nuostatos
 - 1.1. Standarto taikymo sritis
 - 1.2. Apibrėžtys
 - 1.3. Knygos paminklų turėtojai
2. Knygos paminklų rūšys
 - 2.1. Atskiri leidiniai ir kolekcijos
 - 2.2. Pripažinimo mastas
3. Knygos paminklų atpažinimas
 - 3.1. Atrankos kriterijai
 - 3.2. Atpažinimo požymiai
4. Knygos paminklų aprašymas
5. Knygos paminklų apskaita
6. Valstybinė knygos paminklų registracija.
7. Knygos paminklų išsaugojimas
8. Knygos paminklų naudojimas.

IŠVADOS

Lietuvoje jau yra nusistovėjusi senos ar retos, antikvarinės knygos samprata, jos atpažinimo kriterijai ir saugojimo reikalavimai, tačiau nėra valstybinės senųjų, retų ar kitų vertingų spaudos ar rankraštinio paveldo objektų apskaitos ir išsaugojimo strategijos. Atskiros bibliotekos ar kitos institucijos, turinčios retų, senų ar reikšmingų lituaninių knygų, ikonografinių, kartografinių dokumentų bei kitų vertingų leidinių, pačios organizuoja tokių dokumentų apsaugą, atrenka juos konservuoti ir restauruoti, rengia metodines jų apsaugos, katalogavimo ir naudojimo rekomendacijas. Taigi kiekviena institucija rūpinasi savo žinioje turimomis kultūros vertybėmis, jas tiria, registruoja kataloguose, tačiau tai, kad nėra bendros spaudos ir rankraštinio paveldo vertybių atpažinimo, apsaugos ir registravimo tvar-

kos, trukdo parengti knygos vertybių ir jų turėtojų registrą.

Todėl daroma prielaida, kad parengtas ir priimtas originalusis Lietuvos knygos paminklų standartas galėtų apibendrinti esamą patirtį ir tapti postūmiu rengiant atitinkamus teisės aktus bei dedant pamatą darniai knygos vertybių saugai. Lietuvos knygos paminklų standartas apimtų bendruosius reikalavimus, leistų nustatyti knygos paminklų rūšį, jų pripažinimo mastą, numatyti atpažinimo kriterijus ir požymius, apskaitos ir aprašymo veiksmus, taip pat procedūrą, kaip jiems suteikti valstybės saugomų kultūros vertybių statusą, t. y. įtraukti į Kultūros vertybių registrą bei užtikrinti galimybę juos naudoti mokslo tiriamaisiais tikslais, taip pat nustatyti knygos paminklų turėtojų sąvado sudarymo reikalavimus.

Standarto taikymo laukas yra gana platus, nes tai bendru suinteresuotų subjektų sutarimu parengtas dokumentas, kuriame priimtinos taisyklės apimtų bet kurio lygmens spaudos paveldo objektus, skelbtinus knygos paminklais. Rengiant Lietuvos knygos paminklų standartą būtina atsižvelgti į bibliotekų, muziejų, archyvų veiklą reglamentuojančius teisės aktus, taip pat Kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymą, glaudžiai bendradarbiauti su knygos tyrėjais ir mokslininkais, kvalifikuotais restauratoriais, atsakingais valstybės įstaigų specialistais.

Lietuvos standartizacijos departamento 47-asis technikos komitetas „Informacija ir dokumentavimas“ bei 81-asis technikos komitetas „Kultūros vertybių išsaugojimas“ galėtų tapti pamatu, kad Lietuvos knygos pa-

minklų bendrieji reikalavimai ir taisyklės įgytų originalaus nacionalinio standarto statusą. Jeigu teisės aktuose į savanoriškai taikomą norminį dokumentą būtų pateikta išskirtinė nuoroda, jis galėtų būti privalomas ir padėtų vertingiausiems spaudos ir rankraštinių paveldo objektams įgyti valstybės registruojamų ir saugomų kultūros vertybių statusą.

Numačius Lietuvos knygos paminklų standarto rengimo ir struktūros gaires, tokio standarto poreikį Lietuvos kilnojamųjų kultūros vertybių kontekste ir įvertinus realias

standarto rengimo galimybes galima teigti, kad įmanoma parengti ir taikyti originalųjį nacionalinį knygos paminklų standartą, sukurti Lietuvos knygos paminklų ir jų turėtojų sąvadą, kuris taptų unikalia ir itin vertinga valstybės mastu sudaromo *Kultūros vertybių registro* sudedamąja dalimi. Norminiame dokumente metaforine laikoma knygos paminklo sąvoka įgytų oficialaus termino statusą ir būtų suprantama kaip valstybinės apsaugos ir registracijos statuso reikalaujantis objektas.

NUORODOS

1. ARU, Krista; and KONSA, Kurmo; REIMO, Tiiu; and SIINER, Mari. Digital preservation of Estonian cultural heritage: the project “The Red Book of Estonian Publications, 1535–1850”. In *Diversity in Unity: Baltic Libraries in the European Union. Proceedings of the 7th Congress of Baltic Librarians*, September 30–October 2, 2004 [interaktyvus]. Riga, 2004 [žiūrėta 2010 m. lapkričio 9 d.], p. 80–85. Prieiga per internetą: <old.lnb.lv/konference/doc/TiiuReimo.doc>.
2. BRAZIŪNIENĖ, Alma. Lietuvių knygotyros terminijos diskusiniai klausimai: dėl sąvokos *reta knyga*. *Knygotyra*, 2010, t. 54, p. 111–128. ISSN 0204–2061.
3. *Dėl nacionalinio publikuotų dokumentų archyvinio fondo nuostatų patvirtinimo*: Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2007 m. balandžio 23 d. Nr. ĮV-265 [interaktyvus]. Vilnius, [s. a.] [žiūrėta 2010 m. lapkričio 9 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=297258>.
4. *Europos žodynas (tezasauras) „EUROVOC“* [interaktyvus]. [Vilnius], 2008 [žiūrėta 2010 m. lapkričio 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/ev/ev.main>.
5. *Informacija ir dokumentavimas. Aiškinamasis žodynas*: Lietuvos standartas LST ISO 5127. Vilnius, 2008. 176 p.
6. *Klasifikatoriai* [interaktyvus]. [S. l., s. a.] [žiūrėta 2010 m. lapkričio 2 d.]. Prieiga per internetą: <http://195.182.68.156/klas/>.
7. *Lietuvos Respublikos bibliotekų įstatymo pakeitimo įstatymas* [interaktyvus]. Vilnius, [s. a.] [žiūrėta 2010 m. lapkričio 9 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=238641>.
8. *Lietuvos Respublikos kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymas* [interaktyvus]. [Vilnius], 2010 [žiūrėta 2010 m. lapkričio 19 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=324512>.
9. Lietuvos Respublikos standartizacijos įstatymo pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 39-1435. ISSN 1392-4559.
10. *Lietuvos Respublikos valstybės registru įstatymas* [interaktyvus]. [Vilnius], 2010 [žiūrėta 2010 m. lapkričio 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=238881>.
11. *Lietuvos Respublikos valstybinės kultūros*

paveldo komisijos įstatymas [interaktyvus]. Vilnius, [s. a.] [žiūrėta 2010 m. lapkričio 29 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=243076&p_query=&p_tr2=>>.

12. *LST TK 47 Informacija ir dokumentavimas* [interaktyvus]. [Vilnius], 2010 [žiūrėta 2010 m. lapkričio 29 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.lsd.lt/standards/tb.php?tbid=50&ldg=1>>>.

13. *LST TK 81 Kultūros vertybių išsaugojimas* [interaktyvus]. [Vilnius], 2010 [žiūrėta 2010 m. lapkričio 29 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.lsd.lt/standards/tb.php?tbid=250&ldg=1>>>.

14. *Memory of the world: general guidelines to safeguard documentary heritage* [interaktyvus]. UNESCO, 2002 [žiūrėta 2010 m. lapkričio 8 d.]. Prieiga per internetą: <<http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001256/125637e.pdf>>.

15. REIMO, Tiit. Digital preservation of printed cultural heritage in Estonia: strategy, methodology, practice. *Knugotyra*, 2006, t. 47, p. 262–276. ISSN 0204–2061.

16. *1940 m. Kultūros paminklų apsaugos įstatymas* [interaktyvus]. [Vilnius], [s. a.] [žiūrėta 2010 m. lapkričio 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=883&p_d=8575&p_k=1>.

17. *Valstybinės kultūros paveldo komisijos įstatymas* [interaktyvus]. [Vilnius], [s. a.] [žiūrėta 2010 m. lapkričio 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=243076&p_query=&p_tr2=>>.

18. *Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу. Книжные памятники. Общие требования: Межгосударственный стандарт ГОСТ 7.87* [interaktyvus]. Москва, 2004 [žiūrėta 2010 m.

lapkričio 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://tounb.ru/kp/full_tekst_kp/gost_kp.pdf>.

19. *Книжные памятники как новое понятие в законе «О библиотечном деле»* [interaktyvus]. Москва, 2009 [žiūrėta 2010 m. lapkričio 7 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.aselibrary.ru/conference/conference43/conference43113/_video/846/>>.

20. *Книжные памятники Российской Федерации* [interaktyvus]. [S. l.], 1999–2010 [žiūrėta 2010 m. lapkričio 7 d.]. Prieiga per internetą: <<http://kp.rsl.ru/index.php?f=167>>.

21. *Книжные памятники Тверского края* [interaktyvus]. [Tverė], 2009–2010 [žiūrėta 2010 m. lapkričio 16 d.]. Prieiga per internetą: <book-monuments.culture.tver.ru/>.

22. *Общероссийский свод книжных памятников: методика создания* [interaktyvus]. [S. l., s. a.] [žiūrėta 2010 m. lapkričio 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://kp.rsl.ru/upload/files/folder_172/met_s.pdf>.

23. *Положение об особо ценных объектах культурного наследия народов Российской Федерации: утверждено Указом Президента Российской Федерации от 30 ноября 1992 г. № 1487* [interaktyvus]. [S. l., s. a.] [žiūrėta 2010 m. lapkričio 11 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.nlib.sakha.ru/memory/doc/01.html>>.

24. *Собрания книжных памятников (редких и ценных изданий) в библиотеках, музеях и архивах Российской Федерации: указ. каталогов и описаний* [interaktyvus]. Москва, 2006. 12 p. [žiūrėta 2010 m. lapkričio 21 d.]. Prieiga per internetą: <kp.rsl.ru/upload/files/folder_173/catalog_2006.doc>.

25. ХАХАЛЕВА, Нина И. Правовые аспекты работы с книжными памятниками. In *Российская государственная библиотека* [interaktyvus]. [S. l.], 2007 [žiūrėta 2010 m. lapkričio 7 d.]. Prieiga per internetą: <<http://kp.rsl.ru/index.php?f=477>>.

POTENTIALITY AND PERSPECTIVES OF DRAFTING A STANDARD FOR LITHUANIAN BOOK MONUMENTS

NIJOLĖ BLIŪDŽIUVIENĖ

Abstract

Each individual library or other institution possessing bibliographical or typographical rarities, old books, outstanding books within the *Lituanica* collection, iconographic or cartographic documents or other valuable printed materials in their holdings make their own decisions on selection of these materials for conservation and restoration, as well as take the responsibility of preparing methodical recommendations for preservation, cataloguing and use of old publications and archival documents. Lithuania has a long-standing concept of the old or rare (antiquarian) book, and identification criteria as well as preservation requirements for such a book have been established. However, there is no generally accepted method of the protection and registration of printed heritage objects.

Therefore, it could be assumed that adoption of a national standard for Lithuanian book monuments would enable to generalize the existing practice and to institute the concept of a book monument which is not covered by legal acts and official terminological sources. It must be underlined that the concept of the book monument is limited to objects with the status of state protection and registration.

The standard for Lithuanian book monuments would include general provisions on

objects of printed heritage at every level to be designated as book monuments, identification and selection criteria, categories of book monuments, also requirements for their state registration, preservation and use. The standard would provide the background for drafting a list of Lithuanian book monuments, which could constitute part of the State Register of Cultural Objects.

Drafting the standard for Lithuanian book monuments should be guided by legal acts regulating the activities of libraries, museums and archives as well as by the Law on Protection of Moveable Cultural Objects; advantages of a close cooperation with book researchers, restoration professionals and government officials should be also taken into consideration.

The Technical Committee LST/TC 47 "Information and Documentation" and LST/TC 81 "Conservation of Cultural Property" of the Lithuanian Standards Board could serve as a foundation for general requirements and rules concerning Lithuanian book monuments to be adopted as a national standard. This, in its turn, would facilitate assignment of the state registration and protection status to the most valuable printed and manuscript heritage objects.

Iteikta 2010 m. gruodžio mėn.